

«KULTŪROS» BENDROVĖS VEIKLA LIETUVOJE

A. GAIGALAITĖ

Šviečiant Lietuvos liaudį, kovojant prieš neraštingumą ir mažaraštingumą, tam tikrą vaidmenį suvaidino «Kultūros» bendrovė.

«Kultūros» bendrovė buvo įkurta pažangiosios inteligentijos iniciatyva Šiauliuose 1920 m. pabaigoje, nors savo veiklą ji pradėjo tik 1921 m. Tai buvo kooperatiniais pagrindais organizuota draugija, turėjusi tikslą «plėtoti kultūrinę ir medžiaginę gerovę, kurti švietimo įstaigas, knygynus, liaudies namus ir t. t.»¹ Iš pradžių 18 žmonių sudėjo po 500 auksinų, vienas kitas finansiškai pajėgesnis dėjo po daugiau, ir tokiu būdu susidarė pirmapradis kapitalas, apie 14 000 auksinų. Metų pabaigoje draugijoje buvo 54 nariai, o 1926 m.—161. Pirmąją «Kultūros» bendrovės valdybą sudarė Lietuvos socialdemokratų partijos veikėjas K. Bielinis, pažangus mokytojas, vėliau komunistas St. Brašiškis, pažangus kultūros darbuotojas advokatas P. Bugailiškis, matininkas P. Daugėla, kooperatininkas J. Fledžinskis, mokytojas J. Trečiokas ir socialdemokratų veikėjas advokatas K. Venclauskis. Tie asmenys bendrovei vadovavo beveik per visą jos veikimo laiką. Kadangi jie daugiausia buvo įvairių smulkiaburžuazinių partijų atstovai, tai savo pažiūromis atstovavo smulkiosios ir liberaliosios buržuazijos interesams. Išplėtus draugijos veiklą, ypač vėliau, susikūrus «Kultūros» būreliams, kai kuriais atvejais šis smulkiaburžuazinis ribotumas buvo peržengiamas ir daug būrelių narių aiškiai gynė darbininkų klasės pozicijas.

«Kultūros» bendrovė savo veiklą plėtė šiomis kryptimis: rūpinosi mokslo populiarinimo knygų leidimu plačiajai visuomenei, leido pažangų žurnalą «Kultūra», o kultūriniam darbui organizuoti vietose kūrė «Kultūros» būrelius.

Be to, «Kultūros» bendrovė veikė Lietuvos Kultūros taryboje, būdama viena šios tarybos sukūrimo iniciatorių.

Pirmasis bendrovės žingsnis buvo knygų leidimas. Ji leido vadovėlius mokykloms ir šiaip pažangias, daugiausia iš kitų kalbų verstas populiarias mokslo knygas. Visuomenė ypač domėjosi «Kultūros» bendrovės išleistomis lietuvių kalba N. Rubakino knygomis «Iš tamsios praeities į šviesią ateitį», «Pasaulio kūrimosi paslaptys», «Stebuklai ir paslaptys», H. Velso «Pasaulio istorija», N. Osipovskio «Kraujo lašo kelionė». Be to, buvo išleista ir originalių knygų — J. Barono «Žmogaus kūnas», V. Ruokio «Chemijos pradai» ir kt. Iš grožinės literatūros «Kultūros» bendrovė spausdino M. Tveno, L. Tolstojaus, R. Tagorės ir kitų rašytojų klasikų kūrinius. Vaikams ir jaunimui buvo išspausdintos arabų pasakos «Tūkstantis ir viena naktis», be to, «Mūsų liaudies pasakos», «Rainakis lapinas» ir kt.

¹ Kultūra, 1, 55 (1926).

«Kultūros» bendrovės knygas liaudis skaitė su malonumu, tuo tarpu krikščionių demokratų, o vėliau fašistinė vyriausybė jas platinti visaip draudė ir trukdė. Kunigai bažnyčiose per pamokslus ir kitur su visa gausia davatkų armija agitavo prieš «Kultūros» bendrovės knygas, apšaukdami jas bedieviškomis. N. Rubakino ir kitų autorių knygas Švietimo ministerija uždraudė laikyti mokyklų knygynuose². 1927 m. fašistinė vyriausybė uždraudė laikyti mokyklų knygynuose bet kurias «Kultūros» bendrovės leidinius, nepaisant to, kad jų tarpe buvo tokių pasaulinės literatūros klasikų, kaip V. Šekspyro, L. Tolstojaus, R. Tagorės ir kt. veikalų³.

Nuo 1925 m. pradėta leisti vadinamąją pigiųjų knygelių seriją. Ją sudarė daugiausia «Kultūros» žurnale išspausdintų didesnių straipsnių brošiūrėlės ar šiaip įvairiais mokslo klausimais populiarios knygutės. Knygų platintojams bendrovė skyrė premijas, jie buvo apdovanojami dvi-račiais, radijo ar foto aparatais, knygomis. Buvo skelbiami spaudos platinimo konkursai. 1927 m. vasario 13—27 d. «Kultūros» bendrovė organizavo spaudos savaitę, norėdama plačiau paskleisti knygas liaudyje.

Be pažangių knygų leidimo, nuo 1923 m. «Kultūros» bendrovė ėmė leisti savo periodinį organą, žurnalą «Kultūra». Pirmaisiais leidimo metais «Kultūra» buvo populiarius mokslinis žurnalas, skirtas inteligentijai, moksleivijai ir plačiajai visuomenei. Jame buvo spausdinami straipsniai iš Lietuvos ir kitų kraštų gamtos, geografijos, istorijos bei archeologijos sričių, taip pat aiškinami kitų mokslų pagrindai. Daug vietos jame buvo skiriama tuo metu dar buvusiai technikos naujiena — radiotechnikai. Žurnale buvo spausdinami atsakymai į skaitytojų klausimus. Šiuo būdu dažniausiai buvo vykdoma antireliginė propaganda. Klausimų-atsakymų forma mūsų kaimo religingiems ir prietaringiems žmonėms buvo aiškinama, kas tai yra «vaikščiojančios žvakelės», «lekiančios žvaigždės», kaip atsirado dievas ir pan. Religijos atsiradimas buvo aiškinamas materialistiškai.

Bendrovė ragino savo skaitytojus skaityti «Kultūros» leidinius ir susidaryti savarankišką nuomonę, nepriklausomą nuo bažnyčios ir buržuazijos skiepijamos pasaulėžiūros⁴.

Į «Kultūros» žurnalą buvo stengiamasi dėti tik tokius straipsnius, kurie gamtos ir visuomenės reiškinius aiškino iš materialistinių pozicijų. Tačiau kai kada dėl autorių smulkiaburžuazinių pažiūrų ar dėl tų autorių, kuriais sekant straipsnis buvo rašomas (dažniausiai buvo laisvai verčiama ar sekama Vakarų Europos dešiniųjų socialdemokratų rašiniais), įtakos, be to, ir dėl cenzūros išbraukimų straipsniuose buvo tendencingų aiškinimų, pasitaikydavo nepagrįstos kritikos Tarybų Sąjungos atžvilgiu.

Pasaulio ir gyvybės atsiradimas «Kultūros» žurnale buvo nušviečiamas iš materialistinių pozicijų. Žurnale buvo aiškinama, kad «pasaulio esmę sudaro ne dievas, ne kiti kokie antgamtiniai dėsniai, bet medžiaga ir jėga... kad pasaulis esąs amžinas, didžiulis kosmosas, be pradžios ir pabaigos»⁵. Žmogaus atsiradimas buvo nušviečiamas, remiantis Darvino evoliucijos teorija. Priešingai religiniam aiškinimui, žmogus buvo kildinamas iš beždžionės. Šiems straipsniams buvo pateikiamos geros iliustracijos ir palyginamoji medžiaga.

Materija buvo laikoma pirmesne už sąmonę. «Kad sielos «psichiniai veiksmai yra fiziologinės funkcijos»,— rašoma straipsnyje apie sielą,—

² Kultūra, 4, 179 (1924).

³ Kultūra, 2, 108 (1927).

⁴ Kultūra, 3, 176 (1925).

⁵ Kultūra, 12, 549 (1926).

tatai visai pakankamai įrodė moderninės fiziologijos mokslas, kuris, remdamasis įvairiais tyrimo metodais, padarė atitinkamas natūralias išvadas»⁶.

Nemaža vietos jau nuo pat pirmųjų numerių «Kultūros» žurnalas skyrė K. Marksui ir F. Engelsui bei jų moksliniam socializmui, taip pat kapitalistinės santvarkos demaskavimui bei supažindinimui su socializmu. «Socializmas ir ypatingai mokslinis socializmas,— rašė D. Budrys straipsnyje «Iš politiškos ekonomikos mokslo»,— sukurtas garsių ekonominių ir socializmo teoretikų K. Markso ir F. Engelso, nuogai atidengė kapitalistinės tvarkos vidujinius, neišvengiamus priešingumus, nutraukė skraistę nuo buržuazinio pasaulio ir pabrėžė naujos ūkio tvarkos (socialistinės) pamatinius bruožus. Socializmo iškeltieji kapitalistinės tvarkos dėsniai (klasių kova, darbininkų darbo išnaudojimas ir kt.) turėjo didelės įtakos ir politiškosios ekonomijos seniau nustatytioms aksiomoms. Nuvainikavus tvarką, neteko vertės ir buržuazinės ekonomijos pagrindai, kurie kiekvieną visuomeninį neteisumą aiškino kaip stichinį gamtos įstatymą. Sustiprėjusi darbininkų klasės jėga pakeitė politiškosios ekonomijos mokslo turinį ir parodė jai naujus tikslus»⁷.

Siekiant skaitytojus supažindinti su mokslo pagrindais ir atskirais mokslininkais, buvo spausdinami straipsniai apie išradėjus, atradėjus ir mokslininkus — K. Kolumbą, H. Spenserį, A. Humboltą; rašytojus — J. V. Getę, F. Šilerį, V. Hugo, A. Mickevičių, L. Tolstojų ir kt. Taip pat nebuvo užmiršti ir pažangieji lietuvių veikėjai bei menininkai, kaip M. K. Ciurlionis, J. Janonis, P. Rimša, A. Vienuolis ir kt. Kiek leido to meto legaliosios spaudos sąlygos, «Kultūros» žurnale jie buvo kuo objektyviau ir tiksliau įvertinti. «Kultūroje» buvo spausdinama medžiaga iš senovės Romos, Graikijos, Egipto istorijos, kritiniai straipsniai, demaskuojantieji reakcinį popiežių, jėzuitų bei kitų reakcionierių veikimą, stabdžiusį pažangaus mokslo vystymąsi viduramžiais. Plačiai nušviečiamas Azijos, Afrikos, Amerikos ir Australijos vietinių tautų gyvenimas, jų papročiai, gyvenimo būdas ir kt.

Daug dėmesio žurnale buvo skiriama Lietuvos istorijai, archeologijai ir etnografijai. Plačiai buvo aprašomi Lietuvos kultūros paminklai. Skaitytojai buvo raginami saugoti savo praeities liekanas. Po P. Tarasenos straipsniu, kviečiančiu tyrinėti Lietuvos senovės paminklus, redakcija kreipėsi į skaitytojus, kviesdama rinkti apie šiuos paminklus žinias, stebėti juos ir surinktus duomenis siųsti «Kultūros» žurnalui, įspėdama patiems nieko nekasinėti ir kitiems neleisti to daryti, kad nesužalotų paminklo. Žurnalo puslapiuose skaitytojai buvo mokomi, kaip reikia organizuoti kraštotyros muziejus, kokią medžiagą rinkti ir kaip ją eksponuoti. Buvo keliama gimtosios kalbos reikšmė, skatinama užrašinėti tautosaką. Žurnale buvo atspausdintas didelis J. Vabalos-Gudaičio straipsnis «Gimtosios kalbos reikšmė».

Nuo antrojo 1924 m. numerio žurnalas ėmė eiti su jaunimui skirtu skyriumi «Daigai». Šiame skyrelyje daugiausia buvo spausdinami eilėraščiai ir apsakymėliai, be to, įvairūs jaunimą dominantieji moksliniai straipsneliai. Prie jo dar buvo suorganizuotas skyrelis «Daigų gojelis», kuriame rašė patys jaunuoliai apie savo mokyklas, organizacijas, ekskursijas, kolekcijas, sporto būrelius, muziejėlių ir skaityklėlių bei knygynėlių organizavimą. Redakcija «Gojelio» skaitytojus vasaros atostogų metu kvietė rinkti liaudies dainas ir siųsti jas «Kultūrai». Būdingesnės dainos buvo net išspausdintos, duoti rinkimo pavyzdžiai. Tačiau šis «Gojelio»

⁶ Kultūra, 9, 317 (1924).

⁷ Kultūra, 7—8, 279 (1924).

kaip ir «Daigų», skyrelis greitai buvo likviduotas ir žymesnio vaidmens neatliko.

«Kultūros» žurnale nemaža vietos buvo skiriama medicinos ir kitų mokslų klausimams. Čia, be verstinių straipsnių, savo darbus spausdino pažangieji mokslininkai ir kiti autoriai. Atskirais straipsniais buvo išspausdintas J. Kairiūkščio veikalas «Gamtos mokslai ir filosofija». Straipsnius medicinos ir visuomeniniais klausimais rašė P. Avižonis. Pedagogikos, psichologijos ir kalbos klausimais bei antireliginėmis temomis rašė J. Vabalas-Gudaitis, chemijos mokslo pagrindus dėstė V. Ruokis. Be jų, buvo spausdinami profesorių J. Čepinsko, P. Matulionio, K. Aleksos ir kt. straipsniai.

Iš pradžių žurnalą puošė gražūs G. Bagdonavičiaus viršeliai ir vinjetės, vėliau K. Šimonio šiek tiek stilizuotos ir simbolizuotos, bet gražios iliustracijos. Paskutiniaisiais metais žurnalas dėjo jaunesniųjų pažangiųjų menininkų vinjetes ir paveikslus, pavyzdžiui, J. Kuzminskio, M. Katiliūtės, V. Jurkūno ir kt.

Pirmasis ir ilgametis žurnalo redaktorius buvo P. Bugailiškis. Nuo 1927 m. faktiškai žurnalą redagavo J. Galvydis, o nuo 1933 iki 1941 m. K. Korsakas. Oficialiais redaktoriais pasirašinėjo P. Leonas, o jam mirus, A. Purėnas.

Nepaisant krikščionių-demokratų vyriausybės varžymų ir klerikalų vedamos priešiškos agitacijos «Kultūros» bendrovės ir žurnalo atžvilgiu, bendrovė iki 1926 m. dar tebeaugo, jos įtaka plačiosioms liaudies masėms vis labiau stiprėjo. «Kultūros» bendrovės darbas ypač suklestėjo 1926 m., liaudininkų ir socialdemokratų valdymo metais; tuo metu prenumeratorių skaičius buvo didžiausias ir žurnalas ėjo padidintas; be to, išaugo bendrovės pelnai ir pajamos. Tačiau tai buvo trumpas blykstelėjimas. 1926 m. gruodžio 17 d. atėjus į valdžią fašistams, «Kultūros» bendrovės veikla iš karto buvo pradėta varžyti. 1927 m. rugpiūčio 25 d. vidaus reikalų ministro slaptame rašte visiems apskričių viršininkams uždrausti išduoti leidimus draugijoms ir organizacijoms rengti susirinkimus nurodoma, kad «galima leisti uždari susirinkimai tik kredito bei ekonominėms įstaigoms (išskyrus «Kultūros» b-vę Šiauliuose)»⁸...

Fašistinei vyriausybei pradėjus varžyti «Kultūros» bendrovės veiklą, uždraudus «Kultūros» būrelius ir pašlijus bendrovės finansiniams reikalams, gresiant pavojui, kad žurnalas gali nebeišeiti, vadovujančių bendrovės narių iniciatyva ir tais pačiais tikslais žurnalo leidimas buvo perduotas 1926 m. pradžioje įsisteigusiai Kultūros švietimo draugijai. «Kultūros» bendrovės veiklos sritis vis siaurėjo, bendrovė brido į skolas, ėmė nykti, kol 1935 m. pabaigoje, galutinai įsiskolinusi, buvo likviduota⁹.

Kai «Kultūros» žurnalas atiteko Kultūros švietimo draugijai, jo profilis ėmė keistis. Dėl fašistinės vyriausybės varžymų žurnalas iš populiaraus mokslinio, skiriamo daugiausia plačiajai visuomenei ir besimokančiam jaunimui, nuo 1928 m. virto moksliniu literatūriniu žurnalu. Literatūrinį pobūdį jis ypač įgavo nuo 1933 m., kai faktiniu žurnalo redaktoriumi tapo K. Korsakas ir kai žurnalą ne tik redaguoti, bet ir spausdinti buvo pradėta ne Šiauliuose, o Kaune. Nuo to laiko į žurnalą buvo dedama, be kitų, didelių mokslinių straipsnių visuomeniniais klausimais ir daug K. Korsako bei kitų rašytojų straipsnių literatūros kritikos klausimais. Be to, buvo spausdinamos P. Cvirkos, J. Baltušio, A. Jasučio, S. Kapnio, L. Janušytės ir kitų apsakos bei apybraižos, S. Nėries, V. Montvilos, A. Venclovos, K. Korsako, K. Borutos, J. Šimkaus, K. Jakubėno ir kitų eilėraščiai.

⁸ CVA, f. 56, ap. 2, t. 2, b. 55, l. 102 (1927).

⁹ Kultūra, 12, 762 (1935).

Trečioji «Kultūros» bendrovės veiklos sritis, kaip minėta, buvo «Kultūros» būreliai, kurie buvo pradėti organizuoti 1923 m. pradžioje. Jų tikslas buvo sustiprinti knygų platinimą ir pakelti kultūrinį darbą visame krašte. 1923 m. balandžio 3 d. buvo priimti «Kultūros» būrelių įstatai. «Kultūros» būrelių nariais galėjo būti, kas tikrai norėjo. Būrelį galėjo įsteigti 5 žmonės, surašę protokolą, kad priima «Kultūros» būrelio įstatus, ir išrinkę trijų asmenų valdybą. Apie įsteigtą būrelį valdyba pranešdavo «Kultūros» bendrovei, kuri jį įregistruodavo.

Būrelių nariai turėjo mokėti metinį 20 litų nario mokestį. Vėliau šis mokestis buvo sumažintas iki 16 litų. Už tai jie gaudavo veltui «Kultūros» žurnalą ir su 30% nuolaida visus «Kultūros» bendrovės leidinius. Jei būrelį sudarydavo daugiau negu 30 narių, «Kultūros» bendrovė prie jo įsteigdavo knygynėlį, pasiūsdama jam visus savo leidinius. «Kultūros» bendrovė siūsdavo savo lėšomis būreliams kino aparatūrą ir filmus, radijo aparatus. Mažesniems būreliams bendrovė organizuodavo kilnojamuosius knygynėlius, kuriuos sudarydavo į atskiras spinteles sudėta literatūra kokiū nors vienu klausimu, pavyzdžiui, pasaulėžiūros, žemės ūkio, darbinių ir pan., ir siunčiama iš vieno būrelio į kitą. Būrelių nariams literatūra iš knygynėlių būdavo duodama veltui, o kitiems už nedidelį mokestį. Praėjus tam tikram laikui, knygynėlio knygos būdavo pakeičiamos kitomis. Be to, bendrovė už mažą užstatą siuntinėdavo savo nariams jų pageidaujamas įvairių mokslo sričių knygas tiesiog į namus. «Kultūros» būrelių nariams būdavo išsiuntinėjami bendrovės turimų knygų katalogai. Šitokios bibliotekėlės-knygynai liaudies tarpe turėjo didelį pasisekimą¹⁰.

«Kultūros» būrelių tikslas buvo trumpai apibūdintas šūkiu «švieskis ir šviesk», dėl to greta savišvietos «Kultūros» būrelių nariai stengėsi savo apylinkėje dirbti švietimo ir kultūros darbą. Tuo tikslu jie rengė kursus neraštingiems ir mažaraščiams, organizavo įvairiais klausimais paskaitas, koncertus, kūrė saviveiklininkų ir sportininkų būrelius, steigė knygynėlius, skaityklas, liaudies namus, platino knygas, globojo gamtos ir senovės turtus bei paminklus, rūpinosi krašto puošimu.

Mokslines paskaitas bendrovė pirmiausia suorganizavo Šiauliuose (1923 m. pradžioje). Paskaitas čia skaitė Kauno universiteto profesoriai ir dėstytojai: T. Ivanauskas, J. Vabalas-Gudaitis, A. Janulaitis, K. Aleksa ir kt.¹¹

Sekdami centro pavyzdžiu, kai kurie būreliai taip pat kūrė liaudies universitetus, organizavo įvairius paskaitų ciklus. «Kultūros» būrelio iniciatyva liaudies universitetas 1926 m. pradžioje buvo atidarytas Pasvalyje. Čia buvo dėstoma lietuvių ir visuotinė literatūra, matematika, fizika, chemija ir kosmografija, kraštotyra, kooperacija ir politinė ekonomija, teisės ir valstybės mokslai. Savaitėje būdavo 8 paskaitos. Klausytojų buvo beveik 40, tačiau vėliau, kunigams pradėjus priešišką liaudies universiteto atžvilgiu agitaciją, klausytojų skaičius sumažėjo¹².

1926 m. lapkričio 8 d. įsikūręs Pilviškių «Kultūros» būrelis liaudies universitetas suspietė vietos mokytojus ir sistemingai dirbo iki gruodžio 17 d. Čia buvo skaitomos paskaitos bendraisiais klausimais ir specialūs kursai. Universitetas veikė 5 dienas per savaitę, po 3–4 valandas¹³.

Kybartų «Kultūros» būrelis 1926 m. suorganizavo 9 viešas paskaitas, kurių klausėsi 700 žmonių¹⁴.

¹⁰ Kultūra, 6, 162–163 (1924).

¹¹ Kultūra, 1, 56 (1926).

¹² Kultūra, 4, 237 (1926).

¹³ Kultūra, 2, 108 (1927).

¹⁴ Kultūra, 3, 177 (1927).

Rozalimo «Kultūros» būrelis 1926 m. buvo įsteigęs suaugusiems kursus, kuriems vadovavo vietos mokytojas.

Paskaitas organizavo Jurgėnų (Pumpėnų valsč.) «Kultūros» būrelis. Jose buvo aiškinami «Kultūros» būrelių uždaviniai, kaimo jaunimas mokomas skaityti knygas¹⁵.

Ypač stiprūs buvo mokyklų mokinių «Kultūros» būreliai. Mokyklų «Kultūros» būreliai leido šapirografuotus ar ranka rašytus laikraščius. Kauno Technikos mokyklos būrelis leido laikraštėlį «Šviesa», Šiaulių moksleivių «Kultūros» būrelis — šapirografuotą laikraštėlį «Liepsnos», Tauragės moksleiviai — «Gyvenimo žingsniai», Kybartų būrelis leido neperiodinį šapirografuotą laikraštėlį «Mūsų žygiai». Kiti būreliai taip pat turėjo savo laikraščius. Mokinių leidžiamuose laikraščeliuose buvo spausdinama mokinių kūryba ir dedami moksliniai populiarūs straipsneliai. Greta mokinių kūrybos buvo dedami ir žinomų rašytojų bei poetų kūriniai, vertimai iš kitų kalbų. Tokiuose laikraščeliuose buvo rašoma įvairiais moksleivių gyvenimo klausimais.

«Kultūros» būreliai mokyklose organizuodavo mokinių kooperatyvėlius, kurie mokinius aprūpindavo knygomis, sąsiuviniais, pieštukais ir pan.

«Kultūros» būrelių nariai kovodavo su girtuokliavimu, aiškino alkoholio žalą žmogaus organizmui. 1925 m. įvykusiame «Kultūros» būrelių suvažiavime buvo iškeltas šūkis: kova tamšumui, neprasmingam laiko eikvojimui ir girtuokliavimui.

Nuo 1926 m. vidurio «Kultūros» būreliai ėmė organizuoti įvairias sekcijas: dramos, sporto, muzikos, spaudos, kraštotyros, blaivybės, radijo ir kt. Šiaulių moksleivių «Kultūros» būrelis buvo sudaręs meno-literatūros ir sporto sekcijas. Prienų «Kultūros» būrelis turėjo meno, švietimo ir radijo sekcijas.

Tos sekcijos kaimo jaunimo tarpe organizuodavo saviveiklą, kurdavo dramos būrelius, rengdavo sporto rungtynes, vakarais suburdavo jaunimą garsiai skaityti knygas ir laikraščius. Pašiaušės v., Šiaulių apskr., «Kultūros» būrelis 1926 m. vasarą surengė 6 vakarus, kurių metu parodė keletą veikalų. Šančių «Kultūros» būrelis Nr. 115,— rašoma vienoje korespondencijoje iš Kauno,— padarė 7 susirinkimus, kuriuose svarstė būrelį ir jaunuomenę liečiančius klausimus. Surengė tris viešas paskaitas, kurių klausėsi apie 500–600 žmonių. Suorganizavo dramos ir choro sekcijas, pastarąjį du kartus per savaitę rengia repeticijas, o dramos — po tris ir daugiau. Kiek blogiau prenumeruojamas žurnalas, nariai dėl sunkios ekonominės padėties negali užsiprenumeruoti reikiamo skaičiaus žurnalo, nepaisant to, kad noras skaityti yra didelis. Toliau šioje korespondencijoje rašoma, kad Kauno miesto ir apskrities «Kultūros» būreliams pasiūlyta siūsti kultūrinę delegaciją į Tarybų Sąjungą¹⁶.

«Kultūros» bendrovė Šiauliuose įsteigė Liaudies namus, kuriuose ne tik vykdavo paskaitos bei įvairūs minėjimai, bet būdavo organizuojami ir poilsio vakarai. Jų metu bendrovės įkurtas Liaudies teatras statė ne tik dramos veikalus, bet ir operetas. Šiaulių Liaudies teatras parodė visuomenei Miko Petrausko operetę «Birutė», operetę «Malūnininkas ir kaminkrėtys» ir kt. Be to, Liaudies namuose veikė kinas, buvo susiorganizavęs simfoninis orkestras ir kt.¹⁷

Tuo būdu «Kultūros» bendrovė ir «Kultūros» būreliai stengėsi ne tik šviesti liaudį, kovodami prieš mažaraštingumą ir neraštingumą, skleis-

¹⁵ Kultūra, 1, 53 (1927).

¹⁶ Kultūra, 10, 379 (1926).

¹⁷ Kultūra, 1, 56 (1926).

dami liaudyje pažangią literatūrą ir supažindindami darbo žmones su mokslų pagrindais, bet ir kultūringai organizuoti poilsį.

Atskirai tenka paminėti Kauno universiteto studentų «Kultūros» būrelį ir Dotnuvos Žemės ūkio akademijos kultūrininkus.

Kauno universiteto studentų «Kultūros» būrelis susikūrė 1923 m. pabaigoje prie studentų socialistų draugijos¹⁸. Būrelio veikla greitai sustiprėjo ir išsiplėtė. Į būrelį stjo daugiausia pažangioji studentija ir socialdemokratinis jaunimas. Būrelio nariai organizavo kultūrinį darbą ne tik universitete, bet ir už jo sienų. 1924 m. pradžioje «Vilkolakio» teatre būrelis surengė literatūrinį vakarą, kuriame universiteto dėstytojai skaitė pranešimus, o studentai savo kūrybą. Universitete ir Kauno priemiesčiuose — Šančiuose ir kitur — buvo organizuojamos viešos paskaitos studentams ir darbininkams įvairiomis mokslo populiarinimo ir visuomeninėmis temomis. «Kultūros» būrelio nariai studentai bendradarbiavo «Kultūros» žurnale. Buvo sudaryta vadinamoji spaudos sekcija, kuri rūpinosi pateikti spaudai gerų vertimų. Studentų pastangomis buvo išverstas J. Trojanovskio «Gamtos vadovėlis», P. Kogano «Vakarų Europos literatūros bruožai» ir kt.¹⁹ Atostogų metu studentai kultūrinį darbą organizuodavo savo tėviškėse, steigdami ten «Kultūros» būrelius, organizuodami jaunimui paskaitas, vakarėlius ir pan.

Kauno universiteto «Kultūros» būrelio įtaka studentų tarpe didėjo. Būrelio gyvavimo pradžioje jame buvo tik 14 studentų, o 1925 m. jo narių skaičius išaugo iki 60²⁰. 1925 m. universiteto «Kultūros» būrelis aktyviai dalyvavo studentų atstovybės rinkimuose, kuriuose kultūrininkai gavo 104 balsus, ir tuo būdu į studentų atstovybę buvo išrinkti du jų atstovai²¹.

Universiteto studentų «Kultūros» būrelis 1925 m. sausio mėn. «Kultūros» žurnale išspausdino atsisaukimą į moksleiviją, kviesdamas skleisti liaudžiai šviesą ir kultūrą, kelti ją iš prietarų ir atsilikimo.

Dotnuvos Žemės ūkio akademijos studentų «Kultūros» būrelis susikūrė 1924 m. gruodžio 8 d. 1926 m. šis būrelis įsteigė suaugusiems darbininkams vakarinius kursus. Į kursus įsirašė 80 darbininkų. Prie kursų buvo įsteigta biblioteka, kurioje buvo 300 knygų; jas skaitė apie 20 nuolatinių skaitytojų. «Kultūros» būrelis vadovėliams ir kitoms mokslo priemonėms įsigyti pradžioje išskyrė 100 litų, nes kursų lankytojai buvo neturtingi dvaro darbininkai. Darbas kursuose buvo baigtas balandžio mėn. Uolesnius kursų lankytojus studentai apdovanojo knygomis. Be to, būrelis sekmadieniais ir nedarbo dienomis organizuodavo paskaitas visuomenei antireliginiais ir kitais klausimais, radijo klausymą ir pan.²² Dotnuvos Žemės ūkio akademijos «Kultūros» būrelyje dirbo studentai komunistai ir komjaunuoliai, panaudodami būrelį kaip legalią marksizmo-leninizmo propagavimo priemonę²³. Dėl to nenuostabu, kad būrelio aktyvas savo veikimą išplėtė toli už akademijos ribų ir šalia kultūrinio darbo kartu supažindindavo visuomenę su marksizmo-leninizmo teorija ir gyvenimu Tarybų Sąjungoje.

Marksizmo-leninizmo pasaulėžiūrai skleisti komunistai ir komjaunuoliai panaudodavo «Kultūros» būrelius ir kitose vietose. Ukmergės gimnazijos komjaunuoliai 1926—1929 m. drauge buvo ir legalaus «Kultū-

¹⁸ Kultūra, 2, 124 (1925).

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Ten pat.

²¹ Kultūra, 12, 627 (1925).

²² Kultūra, 5—6, 312 (1927).

²³ Ten pat.

ros» būrelio nariai. «Kultūros» būrelio organizuojamų priemonių metu jie stengdavosi skleisti savo pasaulėžiūrą, rengė pranešimus, kuriuose gamtos ir visuomenės reiškinius aiškino materialistiškai, ruošė vakarėlius ir gegužines, kurių metu platinė Lietuvos Komunistų partijos ir komjaunimo, o kartais ir savo išleistus atsisaukimus. Legalius moksleivių kultūrininkų leidžiamus laikraščius komjaunuoliai taip pat panaudodavo jaunuomenei auklėti materialistine pasaulėžiūra²⁴.

«Kultūros» būrelių kūrimą ir veiklą krikščionių demokratų valdymo metu varžė vietos administracija ir katalikų dvasininkija. Būrelių darbas vyko gana sunkiomis sąlygomis. Korespondencijoje iš Obelių rašoma: «Sunku, labai sunku buvo sudaryti mums tamsių kaimiečių tarpe «kult.» būrelis: vieną tėvas bara, kam dedasi, kur nereikia, trečias bijo milicijos, kad neareštuotų, ketvirtas — kunigo, kad nebartų. O čia dar 16 litų mokesnio sunku sukrapštyti... Bet visgi susimetėme savo «Tinklo» būrelin keliolika žmonių ir šių 1925 m. pradžioje ėmėme veikti. Iš pradžių įsteigėme vakarinius kursus. Kiek pabuvus, sudarėme būrelio sekcijas: scenos mėgėjų, agronomijos, sporto ir net esperanto kalbos, ruošiamės leisti savo laikraštėlį (rankraštinį). Darome dažnai susirinkimus. Nors gyvuojame dar tik du mėnesiu, vienok surengėme 3 vakarėlius su vaidinimu, įsteigėm savo knygynėlį, darome kūno mankštinimus (gimnastiką), mokinomės sutartinai dainuoti, deklamuoti. Narių dabar jau yra 30 žmonių...»²⁵

Vietos policijos organai dažnai neleisdavo «Kultūros» būreliams organizuoti susirinkimų arba juos uždrausdavo. 1925 m. Žaliosios v., Vilkaviškio apskr., buvo šaukiamas steigiamasis «Kultūros» būrelis susirinkimas. Susirinko daug jaunimo, tačiau vietos policijos nuovados viršininkas susirinkimą uždraudė, ir jaunimas turėjo išsiskirstyti.

Trakų apskrities policijos viršininkas 1925 m. vasarą atsiuntė Kruonio policijos viršininkui raštą, kuriame reikalavo ištirti «Kultūros» būrelio veikimą. Tuo neapsiribojęs, po kiek laiko atsiuntė naują nurodymą — iškratyti kiekvieną šio būrelio narį ir peržiūrėti būrelio dokumentaciją. Būrelio valdyba buvo kaltinama, kad ji slaptai veikia prieš esamą vyriausybę, buvo reikalaujama pašalinti pažangiausius ir aktyviausius būrelio narius ir grasinama neduosiant leidimo būreliui veikti²⁶. Leipalingyje Lazdijų apskrities viršininkas 1925 m. nedavė leidimo susirinkti vietos «Kultūros» būreliui.

1926 m. pradžioje Rokiškio, Marijampolės, Šakių, Šiaulių, Mažeikių ir kitų apskričių viršininkai sustabdė «Kultūros» būrelių darbą, motyvuodami tuo, kad jie neteisėtai įregistruoti arba visai neįregistruoti. «Kultūros» bendrovė dėjo pastangų tokius varžymus likviduoti. Ten, kur būrelis būdavo uždarytas, pati bendrovė išrūpindavo įgaliojimus, kad suorganizuotieji žmonės veiktų ne būrelio, bet pačios bendrovės vardu²⁷.

Tačiau aršiausią agitaciją prieš «Kultūros» bendrovę varė klerikalai, jų draugijos «Šviesa», «Rytas», krikščionių demokratų partija su visomis savo atšakomis ir kunigai su davatkomis. Kruonio klebonas 1925 m. kovo 25 d. per pamokslą iš sakyklos iškeikė «Kultūros» bendrovę, pavadindamas ją «velnio organizacija», «Kultūros» būrelio narius apšaukdamas bolševikais ir gąsdindamas žmones, kad neskaitytų «Kultūros» žurnalo bei bendrovės leidinių²⁸. Mokytojai ir įvairūs tarnautojai buvo įspėjami nesirašyti į «Kultūros» būrelius, grasinant atleidimu iš darbo. «Rytas» ir

²⁴ CVA, f. 56, ap. 2, t. 2, b. 45 (1927—1928).

²⁵ Kultūra, 4, 226 (1925).

²⁶ Kultūra, 11, 367 (1925).

²⁷ Kultūra, 4, 237—238 (1926).

²⁸ Kultūra, 7—8, 379 (1925).

kiti klerikaliniai laikraščiai išspausdino daugybę straipsnių, nukreiptų prieš «Kultūros» bendrovę ir jos leidinius. Buvo siūloma «Kultūros» bendrovę ir Lietuvos Mokytojų spaudos fondą išbraukti iš kooperatyvų sąjungos, nutraukti jiems kreditus ir pan. Telšių apskr. katalikai mokytojai savo suvažiavime net tarėsi neįsileisti į mokyklas «Kultūros» išleistų vadovėlių «nors jie būtų ir tinkamiausi mokykloms» (žurnalo pabraukta.— A. G.)²⁹.

Taigi ir šitoks smulkiaburžuazinis kultūrinis darbas, kuriuo buvo siekiama likviduoti liaudies masių neraštingumą ir mažaraštingumą, kelti jos kultūrą ir apsaugoti praeities kultūros palikimą, nepatiko klerikalams. Tačiau, nepaisant to, «Kultūros» bendrovė savo veiklą plėtė, «Kultūros» būrelių skaičius augo. Nuo 1923 m. sausio 10 d. iki 1926 m. gruodžio mėn. įsikūrė 108 būreliai su daugiau kaip 2000 narių³⁰. Kovodami su vietos administracija, būreliai ne tik stiprėjo kiekybiškai ir kokybiškai, bet ir nuolat plėtė savo įtaką liaudies masėms.

1925 m. gruodžio 27 d. Marijampolėje įvyko visos Suvalkijos «Kultūros» būrelių suvažiavimas. Jame dalyvavo 12-kos būrelių 24 atstovai ir nemaža svečių. Pranešimuose iš vietų suvažiavimo delegatai papasakojo, kaip būrelių veiklą persekioja administracija ir parapijų klebonai, pavyzdžiui, Krokialaukio «Kultūros» būrelio aktyvus narys mokytojas Urbonas buvęs iškeltas į kitą vietą.

Suvažiavimas priėmė rezoliucijas, protestuojančias prieš tai, kad vietos administracija persekioja būrelių veiklą. Suvažiavime buvo išrinktas Suvalkijos «Kultūros» būrelių biuras, kuris turėjo koordinuoti visų būrelių darbą³¹.

1926 m. kovo 14 d. įvyko Biržų apskrities pažangaus jaunimo organizacijų suvažiavimas, kuriame dalyvavo «Kultūros» būrelių ir liaudininkiškos Jaunimo sąjungos atstovai. Čia, kaip ir Marijampolėje, buvo sukurta darbai koordinuoti Pažangiojo jaunimo apskrities komitetas. Be to, buvo nutarta leisti savo organą «Jaunoji karta», kaip priedą prie «Biržų žinių»³².

1926 m. kovo 28 d. įvykusiame Rokiškio apskrities «Kultūros» būrelių suvažiavime buvo išrinktas Rokiškio apskrities būrelių centro biuras³³.

Tais pat metais spalio 31 d. įvyko ir Šiaulių srities būrelių suvažiavimas. Jame dalyvavo 21 atstovas iš 10 būrelių. Suvažiavimą atidarė ir pagrindinį pranešimą apie būrelių darbą padarė Šiaulių srities «Kultūros» būrelių biuro laikinosios valdybos pirmininkas K. Korsakas. Be to, suvažiavime buvo svarstomas V. Bielskio pranešimas apie klerikalizmą. Čia buvo išrinktas pastovus Šiaulių srities «Kultūros» būrelių biuras. Suvažiavimo dalyviai padarė ekskursiją į «Titnago» spaustuovę, kur susipažino su jos darbu³⁴. «Titnago» spaustuovėje buvo spausdinamas «Kultūros» žurnalas.

Šiaulių srities biuras ėmėsi iniciatyvos instrukuoti visos Lietuvos būrelių veikimą, teikti jiems organizacinių patarimų bei nurodymų. «Kultūros» žurnale buvo spausdinami apie tai informaciniai straipsneliai, kuriuos rašė daugiausia K. Korsakas, pasirašydamas «Organizatoriaus» slapyvardžiu.

Šiaulių srities «Kultūros» būrelių biuras 1926 m. rudenį buvo pradėjęs leisti periodinį Šiaulių srities «Kultūros» būrelių biuletinį. K. Korsako

²⁹ Kultūra, 7—8, 379 (1925).

³⁰ Kultūra, 1, 56 (1926).

³¹ Kultūra, 1, 59 (1926).

³² Kultūra, 4, 237 (1926).

³³ Kultūra, 4, 236 (1926).

³⁴ Kultūra, 11, 437 (1926).

vadovaujamas, Šiaulių srities «Kultūros» būrelių biuras buvo išvystęs aktyvią veiklą. «Kultūros» būrelių ir narių skaičius sparčiai augo.

Apskritai, 1926 metai, valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų valdymo laikotarpis, buvo, kaip minėta, «Kultūros» bendrovės veiklos aukščiausio pakilimo metas: buvo išleidžiama nemaža knygų, «Kultūros» žurnalas turėjo daug prenumeratorių, «Kultūros» būrelių skaičius išaugo iki 300 ir juose buvo iki 5000 narių.

Pradėjusį stiprėti kultūrininkų darbą nutraukė fašistinis perversmas. Atėję į valdžią, fašistai uždraudė «Kultūros» bendrovei organizuoti susirinkimus ir suvažiavimus, pradėjo terorizuoti atskirus «Kultūros» būrelių narius. Daug būrelių buvo uždaryta ir daug jų narių suimta. Norint šaukti būrelių susirinkimus, reikėjo gauti apskrities komendanto leidimą. Be to, daugelis «Kultūros» būrelių narių, būdami smulkiaburžuazinės pasaulėžiūros ir nesuprasdami tikrojo visuomenės vystymosi kelio, pasidavė įvairių smulkiaburžuazinių, socialdemokratinų ir kitų partijų vadukų agitacijai ir aktyviai dalyvavo prieš Smetoną organizuojuose pučiuose. Atskiri «Kultūros» būrelių nariai dalyvavo Tauragės ir Alytaus pučiuose. Vilkaiviškio apskrities viršininkas savo raporte piliečių apsaugos departamento direktoriui apie Alytuje organizuotą pučą pažymėjo, kad «visi sulaikytieji yra «Kultūros» būrelių nariai, ir esamais kvotos daviniiais nustatyta, kad jie privalėjo, Plečkaičiui vadovaujant, užimti Alytų naktį iš 8 į 9 rugsėjo š. m.»³⁵

Tokiu būdu po fašistinio perversmo «Kultūros» būrelių veikimas buvo paraližuotas. «Kultūros» bendrovė dar bandė taisyti padėtį, imdama registruoti būrelius Kultūros švietimo draugijos skyrių vardu, tačiau ir tai nepadarė. Vietos administracijos varžymai, remiantis nurodymais iš centro, pakirto būrelių veiklą. Aktyviau dirbo tik Dotnuvos Žemės ūkio akademijos ir Kauno universiteto studentų «Kultūros» būreliai, kurie naudojo aukštųjų mokyklų autonomijos teisėmis. Tačiau ir jų veiklos sritis buvo smarkiai susiaurinta. Jiems buvo sunku įgyvendinti antrąjį kultūrininkų šūkio «švieskis ir šviesk» raginimą, nes veikla už universiteto sienų buvo draudžiama. Dėl to Kauno universiteto studentai kultūrininkai plėtojo savo veiklą daugiausia universitete, organizuodami studentams paskaitas ir kuo daugiau patys lavindamiesi. Paskaitų turinys lietė dažniausiai praktiškus gyvenimo klausimus, jas skaityti buvo kviečiami pažangesnieji universiteto dėstytojai ir profesoriai. Būrelis prenumeruodavo pažangius užsienio laikraščius, žurnalus ir knygas. Čia buvo galima rasti ir Tarybų Sąjungos spaudos, kurios atskirus straipsnius ar jų ištraukas studentai versdavo į lietuvių kalbą ir siūsdavo «Kultūros» žurnalui spausdinti.

1928 m. spalio 14 d. universiteto studentų «Kultūros» būrelis minėjo didžiojo rusų rašytojo Levo Tolstojaus 100-ias gimimo metines. Paskaitas apie L. Tolstojų skaitė J. Vabalas-Gudaitis ir kiti universiteto profesoriai, o V. Krėvė-Mickevičius papasakojo savo įspūdžius iš L. Tolstojaus jubiliejaus minėjimo Tarybų Sąjungoje, kur jis dalyvavo kaip Lietuvos universiteto atstovas³⁶.

Dotnuvos Žemės ūkio akademijos studentų «Kultūros» būrelio veikla po fašistinio perversmo taip pat susiaurėjo. Vakariniai kursai, kuriuos studentai buvo suorganizavę Dotnuvos dvaro darbininkams, buvo uždaryti, «Kultūros» būrelio knygynėlis išdalytas kitoms buržuazinėms studentų organizacijoms. 1933 m. pavasarį buvo uždrausta be žemės ūkio ministro leidimo kviešti viešoms paskaitoms skaityti pažangesnius moks-

³⁵ CVA, f. 56, ap. 2, t. 2, b. 48, l. 59 (1927).

³⁶ Kultūra, 11, 483 (1928).

lo ir visuomenės veikėjus, o nuo 1934 m. pavasario būrelis nebegalėjo rinkti savo atstovų į studentų atstovybę. Fašistuojantieji studentai sudaužė «Kultūros» būrelio vitriną, jie ne kartą ištepė vakarų skelbimų plakatus³⁷.

Savo veikimo nesulpninti stengėsi tik «Kultūros» bendrovės centras Šiauliuose. Kai po fašistinio perversmo buvo pradėta labai varžyti «Kultūros» bendrovės veiklą, ji perkėlė savo darbą į Kultūros švietimo draugiją. Jos iniciatyva 1927 m. sausio 23 d. Šiauliuose buvo atidarytas Povilo Višinskio vardo liaudies universitetas. Universitete buvo keturi skyriai: lietuvių kalbos ir literatūros, visuomenės mokslų, gamtos mokslų ir svetimų kalbų. Paskaitos buvo organizuojamos penkis kartus per savaitę po 2 val. Klausytojų buvo iki 125 žmonių, jų tarpe 14 darbininkų, 10 amatininkų, 69 tarnautojai, 6 laisvųjų profesijų atstovai, 6 mokiniai ir 8 be jokio užsiėmimo. Išsilavinimo atžvilgiu klausytojus galima taip suskirstyti: 10 — savamokslų, 38 — baigę pradinę mokyklą, 52 klausytojai, baigę gimnazijos 1—4 klases, 22 — baigę gimnazijos 4—8 klases, 3 — lankę aukštąjį mokslą³⁸.

1928 m. spalio mėn. P. Višinskio vardo liaudies universitete buvo organizuotas L. Tolstojaus 100-ųjų gimimo metinių minėjimas. Panašūs minėjimai buvo organizuojami ir kitomis progomis.

1933 m. «Kultūros» būreliai buvo atgaivinti Telšiuose ir Šiauliuose. Telšių «Kultūros» būrelis turėjo nemaža narių, buvo įsteigęs viešą skaityklą Telšiuose ir leido savaitraštį «Darbo žemaitis». 1936 m. spalio 3 d. Vidaus reikalų ministerijos administracijos departamento direktoriaus nutarimu, Telšių apskrities viršininkui buvo duotas įsakymas atimti leidimą Telšių «Kultūros» būreliui leisti «Darbo žemaitį»³⁹. Aktyvūs «Kultūros» būrelio veikėjai Telšiuose tuo metu buvo M. Gedvilas, A. Tornau, D. Rocius ir kt. Atgaivintas Šiaulių «Kultūros» būrelis didesnės veiklos neišvystė.

Apskritai, paskutiniaisiais buržuazijos valdymo metais «Kultūros» būrelių veikimas apmirė. Nustotoje veikti «Kultūros» būreliai ir aukštosiose mokyklose. Tiesa, 1940 m. balandžio 7 d. Kauno universitete, prisiminus «Kultūros» būrelio veikimą, buvo sukurta nauja organizacija — Kultūros draugija, kurios tikslas, kaip nurodo įstatai, buvo «ruošti narius kultūros ir visuomenės darbui sąmoningos kritikos, laisvės, demokratijos ir solidarumo dvasioje»⁴⁰. Šiam tikslui pasiekti buvo numatyta organizuoti viešas paskaitas, referatus, diskusijas, literatūros vakarus, koncertus, iškylas, skaityklas, klubus, leisti laikraščius, žurnalus, knygas, teikti savo nariams moralinę bei materialinę pagalbą. Vis dėlto ir ši organizacija ne ką tenuveikė.

Taigi kultūrininkų veikimas fašistinės diktatūros sąlygomis buvo beveik neįmanomas: iš daugelio numatytų priemonių tuo laikotarpiu pasisekė tik nepertraukiamai leisti «Kultūros» žurnalą.

Švietimo bei kultūrinį darbą «Kultūros» bendrovė, vėliau Kultūros švietimo draugija, derino su kitomis smulkiaburžuazinėmis ir pažangiomis panašaus profilio organizacijomis, kurias visas jungė Lietuvos Kultūros taryba, kurią sukurti iš dalies taip pat padėjo «Kultūros» bendrovė.

1924 m. «Kultūros» bendrovės ir Lietuvos švietimo Vinco Kudirkos draugijos⁴¹ iniciatyva buvo sušauktas Lietuvos švietėjų suvažiavimas.

³⁷ Kultūra, 1, 76 (1935).

³⁸ Kultūra, 2, 108 (1927).

³⁹ CVA, f. 56, ap. 9, b. 13, l. 3 (1936).

⁴⁰ Kultūra, 5, 374 (1940).

⁴¹ Lietuvos švietimo Vinco Kudirkos draugija buvo liberalinės buržuazijos švietėjiška draugija, stipriausiai savo veikimą išvysčiusi Kaune.

Šiame suvažiavime po gyvų diskusijų liaudies švietimo klausimais buvo priimta keletas rezoliucijų. Buvo numatyta «įtempti visas jėgas kovai ypatingai dėl Lietuvos suaugusių žmonių kultūros kėlimo». Šiam darbui vykdyti numatyta įkurti Lietuvos Kultūros tarybą⁴².

Ši «Kultūros» bendrovės ir V. Kudirkos švietimo draugijos organizuota susirinkimo iniciatyva buvo palaikyta, ir 1924 m. susikūrė Lietuvos Kultūros taryba, į kurią įėjo trylikos smulkiaburžuazinių ir buržuazinių organizacijų atstovai, būtent: Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos, «Kultūros» bendrovės, «Spaudos fondo» kooperatyvo, V. Kudirkos švietimo draugijos, Laisvamanių etinės draugijos, Jaunimo sąjungos, Lietuvos mokytojų varpininkų draugijos, aušrininkų, žiezirbininkų, valstiečių liaudininkų partijos ir kt.⁴³

Lietuvos Kultūros tarybos darbas vis dėlto toliau gražių žodžių ir skambių rezoliucijų kultūros kongresuose nenuėjo. Kultūros kongresai įvykdavo kasmet. Juose buvo svarstomi mokyklų organizacijos klausimai, viešųjų bibliotekų organizavimo reikalai, spaudos, populiarių paskaitų, kraštotyros, kovos su alkoholizmu, kūno kultūros ir įvairūs kiti klausimai. 1928 m. birželio 27—28 d. įvykusiame Lietuvos IV kultūros kongrese buvo svarstomi tautosakos rinkimo, lietuvių liaudies meno išsaugojimo, kraštotyros muziejų organizavimo, lietuvių kultūros kėlimo ir kiti klausimai. Tautosakos klausimu priimtoje rezoliucijoje buvo numatyta: «1) kviesti visus kultūrininkus ir švietėjus prisidėti prie tautosakos rinkimo ir 2) pavesti Kultūros sąjungos vykdomiems organams daryti žygių, kad vyriausybės būtų asignuota reikalingos lėšos tautosakai tvarkyti ir spausdinti»⁴⁴. Rezoliucijoje kraštotyros klausimais inteligentija buvo raginama atkreipti dėmesį į svarbią kultūros darbo sritį — kraštotyra. Mokytojai buvo raginami kurti prie mokyklų kraštotyros kuopeles, rinkti įvairias praeities liekanas, steigti kraštotyros muziejėlius⁴⁵.

1929 m. įvykusiame kultūros kongrese buvo svarstomas visuotinio pradžios mokslo įgyvendinimo klausimas. Išsamiai J. Geniušo pranešime buvo nurodyta, kad visuotiniam pradžios mokymui įgyvendinti trūks ta mokykloms patalpų, mokytojų ir tinkamai sudarytų programų. Be to, buvo pabrėžta, kad dėl skurdo ne visi mokiniai turi sąlygas mokyklai lankytis.

VII kultūros kongresas, įvykęs 1932 m., buvo skirtas religijos tamsybiškumui ir klerikalizmui demaskuoti. Kongrese buvo svarstomi pranešimai apie civilinę metrikaciją, fašizmo ir klerikalizmo pasireiškimą Lietuvoje ir pan. J. Žiugžda savo kalboje nurodė, kad klerikalizmas Lietuvoje yra susijęs su šalies ekonominiu ir politiniu gyvenimu, todėl, norint kovoti su juo, reikia kovoti dėl geresnės politinės ir ekonominės santvarkos, kad esamoji būtų pakeista⁴⁶. Kongrese darė pranešimus ir diskusijoje kalbėjo M. Riomeris, J. Vabalas-Gudaitis, J. Šliūpas, J. Paleckis, J. Žiugžda, J. Laužikas ir kt.

Apskritai, Lietuvos Kultūros taryba spietė pažangiąją Lietuvos inteligentiją, joje dalyvavo universiteto profesoriai: V. Lašas, A. Purėnas, V. Krėvė-Mickevičius, žinomi kultūros darbuotojai P. Galaunė, P. Mašiotas, J. Paleckis. Ši taryba, kaip ir «Kultūros» bendrovė, buvo smulkiaburžuazinių partijų įtakoje, ir jos darbas apsiribojo liaudies kultūrinimu buržuazinės santvarkos rėmuose. Ji nekėlė sau tokių uždavinių, kaip kovoti prieš buržuazinę santvarką, parodyti dviejų kultūrų gyvavimą

⁴² Kultūra, 9, 225—226 (1924).

⁴³ Kultūra, 7—8, 376 (1925).

⁴⁴ Kultūra, 7—8, 342 (1928).

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ Kultūra, 11, 615 (1932).

išnaudotojiškoje visuomenėje ir pan. Ji apsiribojo fašizmo kritika, protesto rezoliucijomis vyriausybei, reikalaujama paremti vieną ar kitą kultūrinio darbo sritį. Jeigu ir pasitaikydavo ryškesnių ir tikslesnių minčių, rodančių tikrąjį ir teisingą kultūrinio darbo kelią, tai tik atskirų atstovų, geriau pažinusių darbininkų klasės reikalus bei marksizmo-leninizmo teoriją, kalbose.

«Kultūros» bendrovė ir ypač «Kultūros» būreliai buvo arčiau liaudies masių, todėl nenuostabu, kad jie turėjo didesnę pasisekimą ir nuveikė nemažą darbą, kovodami už liaudies švietimo pakėlimą. «Kultūros» būreliuose veikę komunistai ir komjaunuoliai stengėsi išaiškinti liaudžiai jos tikruosius tamsintojus — išnaudotojišką kapitalistinę santvarką ir reakcinę katalikų bažnyčią. Materialistiniai gamtos ir visuomenės reiškinių aiškinimai «Kultūros» žurnale formavo skaitytojų pasaulėžiūrą ir vertė juos kritiškai žiūrėti į buržuazijos ir katalikų bažnyčios proteguojamą idealistinį visuomeninės santvarkos pagrindų ir gamtos reiškinių aiškinimą.

Lietuvos Komunistų partijos spaudoje «Kultūros» bendrovės ir jos būrelių veikla buvo kritikuojama, buvo nurodomas jos smulkiaburžuazizmas ir reikalaujama neapsiriboti kultūriniu darbu. «Darbininkų klasė Lietuvoje jau tiek išaugo,— rašoma straipsnyje «Ar «Kultūra» gali patenkinti darbininkų reikalus»,— kad ji negali pasitenkinti «kultūrtrėgerių» jai duodamomis žiniomis, kad ji, turėdama savo aiškų visuomeniniuose santykiuose padėjimą, turi turėti ir savo darbinikišką gyvenimo aiškinimą, kurio jai «kultūrtrėgiai» neduoda»⁴⁷.

Apibendrinant galima pasakyti, kad «Kultūros» branduolį sudarė smulkiaburžuazinė inteligentija. Krikščionių demokratų metais ir vėliau «Kultūros» būreliams priklausė ir darbininkų bei vargingųjų valstiečių atstovai, nors «Kultūros» bendrovės darbe lemiamo vaidmens jie nevaicino. «Kultūros» bendrovė išlaikė savo legalumą buržuazinės santvarkos rėmuose ir apsiribojo vien kultūrinio darbo organizavimu, turėdama tikslą pakelti liaudies masių išsilavinimą ir kultūrą. «Kultūros» kelias, tai tipingas smulkiaburžuazinis svyravimas tarp buržuazijos ir proletariato. Niekur aiškios griežtos linijos, niekur aiškaus į klausimą atsakymo»⁴⁸,— šitaip «Kultūros» bendrovės veiklą apibūdino komunistinė spauda.

Vis dėlto, nepaisant šio smulkiaburžuazinio ribotumo, «Kultūros» bendrovė, vėliau Kultūros švietimo draugija, jos organizuoti «Kultūros» būreliai, žurnalas «Kultūra» ir kiti jos leidiniai atliko tam tikrą darbą liaudies švietimo srityje. «Kultūros» bendrovė padėjo sumažinti neraštingų ir mažaraščių skaičių krašte, demaskuoti religijos tamsybiškumą, kelti darbo žmonių susidomėjimą gamtos ir visuomenės reiškiniais, ji ugdė nepasitikėjimą esama klerikaline, o vėliau fašistine diktatūra Lietuvoje.

Apie «Kultūrą» spietėsi pažangieji Lietuvos mokslininkai, rašytojai, menininkai ir kiti visuomenės veikėjai, vėliau tapę aktyviais Tarybų Lietuvos mokslo ir kultūros darbuotojais, įsijungę į socializmo ir komunizmo statybą mūsų šalyje.

⁴⁷ Darbininkų atstovas, 4 (1926.VIII.20).

⁴⁸ Ten pat.

DAILĖS GYVENIMO ORGANIZAVIMAS TARYBŲ LIETUVOJE 1918—1919 m.

T. ADOMONIS

Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė, vedama žūtbūtinę kovą su kontrrevoliucija, per keletą savo gyvavimo 1918—1919 m. mėnesių nuveikė didžiulį darbą ne tik politiniame ir ekonominiame, bet ir kultūriniame Tarybų Lietuvos gyvenime: buvo atidarytas Vilniaus universitetas, Lietuvos Mokslo draugijos kursai, Centrinis archyvas, suorganizuota Archeologinė komisija, pradėjo veikti keli teatrai, buvo suorganizuotas simfoninis orkestras iš 55 muzikantų, dainavimo studija. Buvo pradėta steigti bibliotekas, suaugusiųjų mokyklų, tarp jų ir dailės. Laikinoji revoliucinė darbininkų ir vargingųjų valstiečių vyriausybė daug dėmesio skyrė dailei. Meno reikšmę liaudies masėms išskėlė V. Leninas, sakydamas, kad menas priklauso liaudžiai, jis turi būti toms masėms suprantamas, jų mėgiamas. Jis turi vienyti tų masių jausmus, mintis ir valią, pakelti jas. Jis turi pažadinti jose menininkus ir išugdyti juos. Laikinoji revoliucinė vyriausybė nuolat rūpinosi daile. 1919 m. vasario 27 d. «Švietimo reikalų» Nr. 2, straipsnyje «Darbininkų valdžios uždaviniai kultūros srityje», pabrėžiama, kad dailė gyvu vaizdu tvarko žmonių sąmonę, auklėja jausmus ir todėl yra viena svarbiausių priemonių proletariato kultūrai kelti. «Ligi šiol,— sakoma straipsnyje,— dailė buvo prieinama vien buržuazijos sluoksniams ir ji pati pruso taip, kad būtų patenkintas ištvirkusios buržuazijos skonis. Darbo žmonės stovėjo visai nuošaliai nuo dailės ir jos negalėjo nė suprasti... Be dailės, be meno didžiausia žmogaus pajutimo sritis lieka visai neišnaudota, žmogus lieka pusiau žmogumi, kad ir būtų kimšte prikimštas visokių mokslų ir žinių. Gi šitoje srityje darbininkų valdžios uždavinys dvejopas: viena, ji turi išvaduoti dailę iš kapitalo nagų, padaryti ją ne aukso vergu, bet laisva naujo gyvenimo kūrėja, antra vertus, dailė turi aplankyti tų gyvenimus, kurie ligi šiolei be jos turėjo skursti, ir įtraukti juos į laisvą dailės kūrybos sūkurį».

Dailės organizavimo darbą reikėjo pradėti iš naujo. Vokiečių okupuotoje Lietuvoje ir jos sostinėje Vilniuje meninis gyvenimas buvo visai apmiręs. 1907 m. susikūrusios Lietuvių dailės draugijos veikla, kuri pasireiškė kasmetinėmis parodomis, leidybiniu darbu ir kt., karui prasidėjus, nutrūko. Dauguma Lietuvoje buvusių dailininkų evakavosi į Rusijos gilumą. Iš lietuvių dailininkų Vilniuje buvo likęs tik A. Zmuidzinavičius. Tik drauge su grįžtančiais iš Tarybų Rusijos pabėgėliais ėmė grįžti vienas po kito dailininkai ir įsijungti į kūrybinį Tarybų Lietuvos darbą.

Laikinoji Tarybų Lietuvos vyriausybė dailei vystyti stengėsi sudaryti panašias sąlygas, kaip ir Tarybų Rusijoje. Atsižvelgdama į respublikos